

سخن سردبیر باز هم هویت

بحث هویت به‌ویژه برای رشته‌هایی که گرفتار آنند از هر امری مهم‌تر و به‌قول معروف «از هر زبان که می‌شنوی نام‌کرر است». اولین رکن شناسایی هر فردی داشتن شناسنامه است اما او به نام اکتفا نمی‌کند، باید اسمش با مسماً باشد، یا با مسماً بشود و گرنه فقط نشانی است بی معنا تا گم نشود. داشتن مشخصات شناسنامه‌ای اولین گام است و فرد شناسنامه‌دار در طول عمرش باید با تلاش و کوشش به هویت برسد. برای حوزه‌های علمی هم همین‌طور است. ضرورت به وجود آمدن رشته‌ای علمی در جامعه توسط جمعی از خبرگان به وجود می‌آید اما راز ماندگاری‌اش بسته به عملکرد آن است.

در جلسه کمیته علم اطلاعات و دانش‌شناسی وابسته به گروه بررسی متون وابسته به پژوهشگاه علوم انسانی در دانشگاه الزهرا در دی‌ماه ۹۸، بحثی دوباره درباره هویت رشته علم اطلاعات و دانش‌شناسی در بین استادان رشته که عمدتاً درجه استادی تمام داشتند به شدت در گرفت، و بحث آن قدر ادامه یافت که قرار شد در اندیشگاه فرهنگی کتابخانه ملی به عنوان یک چالش مطرح و برای آن جلسه ویژه گذاشته شود.

سؤال این بود که این رشته سرانجام جزء علوم انسانی و اجتماعی است یا جنبه فنی آن قوی‌تر است و باید به رشته‌ای فنی متصل شود و هریک از دو نظر، رأی موافق و مخالف داشت. دیدم که باآنکه اخیراً از جانب علاقه‌مندان و دل‌سوزان این رشته در داخل و خارج کشور تلاش‌های فراوانی صورت گرفته است، ولی هنوز یا به حد اقناع یا قلباً کسی به آن باور نرسیده است. توضیح مطلب به این قرار است:

مدافعان هریک از دو نظر استدلال‌های خود را داشتند. تأثیر فناوری یکی از مقولاتی بود که سخت مورد توجه بود و اینکه در دنیای امروز بدون استفاده از فناوری امکان حضور و عرض اندام نیست. واقعاً هم همین‌طور است. فناوری دنیایی دیگر در برابر ما گشوده است. اما سؤال اصلی این است که فناوری فقط در حوزه ما تأثیرگذار بوده یا همه علوم را تحت تأثیر خود قرار داده است؟ در حال حاضر کدام رشته علمی را می‌توانید نام ببرید که از فناوری‌های نوین متأثر نشده باشد؛ دست کم در انتشار و توزیع یافته‌های علمی و پژوهشی آنان اثرات آن به خوبی مشهود است. اگر چنین است، که هست، آیا می‌توان فناوری را هویت رشته، یا حتی

دیگری می‌گفت محور اصلی رشته بازیابی اطلاعات است، که به نظر می‌رسد بیشتر مورد توجه باشد؛ زیرا ذخیره و بازیابی از آغاز پدید آمدن این رشته همواره مورد توجه مدافعان این رشته بوده است. بازیابی اطلاعات به عنوان حاصل و نتیجه غایی، و توجه به سرعت، دقت، سرعت و صرفه آن می‌تواند خصیصه واقعی این رشته باشد که در آن هیچ حوزه علمی دیگر در این باب مشترک نباشد، مگر رشته رایانه (کامپیوتر) که باید در آن تأمل کرد و یکی از آفت‌های این رشته تعارض یا تجاوز این حوزه به رشته علم اطلاعات و دانش‌شناسی است.

همچنین، مطرح شد که فناوری و به ویژه فناوری الکترونیکی و اطلاعاتی فرصت و امتیازی برای همه رشته‌ها است. به عنوان نمونه، پزشکی شاید بیشترین استفاده را از فناوری اطلاعات می‌کند، اما آیا فناوری به جای تعریف رشته پزشکی نشسته است و یا هویت آن را تغییر داده است؟ هرگز! فناوری تمام‌قد در خدمت علم پزشکی است که تعریفش به‌طور ضمنی توجه به سلامت انسان است. اگر چنین است، می‌توان گفت که علم اطلاعات و دانش‌شناسی هم بسیار متأثر از فناوری‌های نوین است اما ماهیت آن را، اگر وجود داشته باشد، تغییر نداده است.

فرد سومی می‌گفت اگرچه ما ناگزیریم که از فناوری استفاده کنیم، ولی همین استفاده جنبه انسانی دارد و این نکته باز می‌تواند فصل ممیزه‌ای باشد بین این رشته و سایر حوزه‌ها.

تردیدی نیست که فناوری‌های اطلاعاتی تأثیر بسیار زیادی بر این رشته گذاشته است. اینک به عنوان مثال، گوگل یک کتابخانه بزرگ در سطح جهانی است. بسیاری بر این باورند که با وجود موتورهای جستجویی مانند گوگل دیگر نیازی به کتابخانه نیست. این تأثیر به حدی است که بعضی به جای استفاده از واژه جستجو، می‌گویند گوگل می‌کنیم. بسیاری کتابخانه‌های شخصی خود را جمع کرده و از فضای مجازی استفاده می‌کنند. اما سؤال این است که با وجود گوگل، آیا کتابخانه‌های بزرگ در جهان جمع شده‌اند یا از وسعت و کثرت مجموعه آنان کاسته شده و می‌شود؟ آیا در مقالات تحقیقی می‌توان فقط به اطلاعات گوگل اتکا کرد یا باید از سایت‌های برآمده از گوگل یا واحدهای تخصصی‌تر استفاده کرد که اطلاعات آنان اغلب در قالب پی‌دی‌اف ذخیره و ارائه شده‌اند و هزینه طلب می‌کنند؟ آیا گوگل و امثال آن در پشت صحنه فعالیت‌های خود از اصول کتابداری و کتابداران استفاده نمی‌کنند؟ یکی از رؤسای کتابخانه‌های مهم کشور از اینکه مجموعه بزرگی از منابع در یک دی‌وی‌دی جا گرفته است چنان تعریف می‌کرد که گویی

دیگر به کتابدار و کتابخانه نیازی نیست. این به منزله اشتباه گرفتن کتابخانه با یک نرم افزار است. پایگاه‌های اطلاعاتی ابزاری است در خدمت کتابخانه‌ها و برای انسان!

یکی از نکات مهم در تعیین و تبیین هویت و خاصیت ذاتی هر پدیده‌ای در بین انسان‌ها از اصطلاح تبادر استفاده می‌کنند. تبادر به معنای سبقت یک معنا به ذهن شنونده لفظ بدون قرینه است (ویکی فقه) و در علم اصول کاربرد فراوان دارد؛ یعنی اگر از کسی درباره چیزی سؤال کنی، آنچه سریع تر و بدون معطلی در ذهن او جای می‌گیرد نشان از واقعیت آن دارد. سؤال در اینجا این است که اگر از کسی پرسید که کتابخانه چگونه جایی است، آیا آن را یک مکان اجتماعی معرفی می‌کند یا یک مرکز فناوری؟ و این نشان می‌دهد که کتابخانه علاوه بر خاستگاهش پایگاهی اجتماعی دارد. به تعبیر دیگر، مردم نهاد است و برای خدمت به جامعه است. البته در اینجا هم می‌توان تشکیک کرد که همه مؤسسات برای مردم است و خدمت محورند؛ باز در اینجا بلافاصله خواهید گفت کتابخانه بیشتر از سایر مراکز از چنین ویژگی‌ای برخوردار است.

کتابخانه و به دنبال آن علم اطلاعات و دانش شناسی ریشه در فلسفه و نیازمندی انسان به بازیابی اطلاعات و شاخه در اجتماع و رفع نیازهای اطلاعاتی و اجتماعی مردم دارد. کتابخانه در انواع خود مردم نهاد است و مخاطبان خاص خود را دارد، در حالی که وظیفه مرکز رایانه‌ای داده پردازی و تمشیت و تقویت ابزار برای هر آن کس که طالب آن باشد هست. حتی با داده کاوی داده‌هایی را که تهیه می‌کند نیاز به تحلیل و مشاوره دارد و اگر چه متخصصان باید نظر دهند ولی پایگاه آنان می‌تواند کتابخانه باشد، یا حاصلش در کتابخانه نگهداری شود تا به هنگام ضرورت، بازیابی و از تکرار و صرف هزینه دوباره جلوگیری شود. هیچ مکان دیگری این چنین مردم نهاد، اجتماعی و مدافع اقتصاد مادی و معنوی نیست. کتابخانه مرکز تجارت نیست، بلکه مرکز تأمین منافع عامه، اعم از به صورت گذراندن ایام فراغت، تهیه ابزارهای اولیه تحقیق، مشاوره بهینه برای یافتن راهکار اقدام، تسکین آلام عمومی، محل گفت‌وگو میان جامعه و تضمین حرکت‌های جمعی برای توسعه در ابعاد مختلف زندگی مردم است.

پرسش دیگر اینکه آیا فضای مجازی نقش کتابخانه را کم رنگ کرده است؟ بدیهی است که با آمدن فناوری و ارائه شدن خدمات تلفن همراه و پدید آمدن نرم افزارهای گوناگون وضعیت

چنان عوض شده که دیگر کسی به کتاب و کتابخانه بها نمی‌دهد! اما لازم است که به آسیب‌های اجتماعی پدیدآمده در سطح فرد و جامعه هم توجه شود که زنگ خطری برای سلامت روحی و روانی مردم شده است. در این شرایط، چه مرکزی نزدیک‌تر و بهتر از کتابخانه است که با همه تنوع وظایفی که دارد می‌تواند به رفع این آسیب‌های اجتماعی کمک کند تا با استفاده از فناوری به نیازهای مردم پاسخ دهد. یکی از مهم‌ترین عارضه‌های استفاده بی‌حد از فناوری، تقلیل ارتباط‌های انسانی و عاطفی است. فضای مجازی به عنوان محصول فناوری عموماً چهره‌ای خشک یا خشن دارد، هرچند در بعضی موارد خود را دوستدار انسان معرفی می‌کند. ارتباطات انسانی در مراکزی همچون کتابخانه، مانند خانه و خانواده، به وجود می‌آید و تأثیرات مواجهه چهره‌به‌چهره برانگیزاننده و نیاز انسان است که در آنجا به آن پاسخ داده می‌شود.

البته، راهکار کتابداران و متولیان مراکز فرهنگی با ظهور فناوری تغییر کرده اما راهبرد آن را عوض نکرده است. کتابدار امروزی باید با حفظ همان روابط انسانی و عاطفی با استفاده از ابزار آشنا باشد و راه استفاده صحیح از آن‌ها را به دیگران آموزش دهد. در کتابخانه‌ها باید از جوانان مسلط بر فناوری، اما مؤدب، خوش‌برخورد، عاطفی، دوستدار جامعه، و روان‌شناس به‌صورت تمام‌وقت یا پاره‌وقت یا داوطلب استفاده شود تا مراجعه‌کنندگان بدون دغدغه و خجالت از استفاده از منابع و فناوری از خدمات آنان بهره‌گیرند و در صورت لزوم از مشاوره افراد مسن‌تر برای رفع مشکلات اجتماعی نیز استفاده کنند. بنابراین، کتابخانه‌ها همچنان که برای استفاده عموم باز است برای خدمت‌رسانی به آحاد جامعه هم باید باز باشد تا از خدمات عام‌المنفعه مردم به‌ویژه جوانان استفاده بهینه شود. این امر نیاز به بازنگری در تعریف، وظایف کتابخانه‌ها و امکانات آن به عنوان اموال عمومی دارد. تعریفی که من از رشته داده‌ام به این شرح است که علم اطلاعات و دانش‌شناسی (فدایی، ۱۳۹۲، ۷۶):

علم بازیابی و اشاعه اطلاعات و دانش است که ضمن بررسی چستی و شناخت اجمالی اطلاعات و دانش، از روابط طولی و عرضی اصطلاحات تخصصی در حوزه‌های مختلف با توجه به دقت، سرعت، صحت و منفعت (اقتصاد و مدیریت) آن برای کاربران (فردی و جمعی) بحث می‌کند.

فدایی، غلامرضا (۱۳۹۲). از کتابداری و اطلاع‌رسانی تا علم اطلاعات و دانش‌شناسی. تهران: چاپار.

Chief Editor's Note

Once Again, What is Identity of LIS?

GholamReza Fadaei

Professor, Department of KIS, University of Tehran, Iran
ghfadaie@ut.ac.ir

Abstract

Identity is very important for anything and everybody without which no definition can be provided. Naming is the first step, but the real identity depends on how one introduces himself by acts and practice. Disciplines, like human beings, must have identity and definition. LIS/KIS has tried to find and develop its identity. Nowadays some believe that LIS/KIS is information-based while others maintain that retrieval as a result of information storage constitutes the definitional characteristic of LIS/KIS. Here, a new definition is given as follows:

LIS/KIS is a science of retrieval and dissemination of information and knowledge which discusses briefly the information and knowledge through considering the horizontal and vertical relations between the specialized terms in any disciplines, in order to help individual and collective users in terms of relevance, accuracy, speed and benefit.

Research on Information Science and Public Libraries; The Quarterly Journal of Iran Public Libraries Foundation;
ISSN:1027-7838; Vol. 25, No.4, Successive No.99, winter 2020.